

ҚАЗАҚСТАНДА ЛАТЫН ӘЛПБИІНІҢ ЕНГІЗІЛУІ: НӘТИЖЕЛЕРІ, ТАРИХИ САБАҚТАРЫ

*«Латын қарпі - біздің бүгінгі тарихи
кезеңге сәйкес қазақ тілі үшін ең оңтайлы
таңба»*

М. Әуезов

Түйіндеме

Аталған мақалада Қазақстанда латын әліпбиінің енгізілуі мен оның барысы және тарихи сабақтары негізделген. Қалыптасқан Қазақстан елінде қазақ тілінің аясын кеңейту мен әлемдік технологиялық даму үрдісіне оңтайлы жазу емлесі болуына орай латын әліпбиін енгізу қажеттілігі айтыла отырып, оның бұған дейін қазақ елінде қолданыста болғандығы туралы мәселе аталып өтілген. XX ғасырдың 20-30 жылдары латын әліпбиінің енгізілуі мен оған қатысты тартыстар талдана отырып, оның тарихи сабақтары, қазақ зиялыларының қазақ болашағықазақ болашағын күресі, соған орай өткізілген съездер мен оның қорытындылары баяндалады.

Кілт сөздер: латын әліпбиі, ескішілдер, жаңашылдар, еміле, арабшылдар, латыншылдар.

**INTRODUCTION OF THE LATIN
ALPHABET IN KAZAKHSTAN:
RESULTS, HISTORICAL LESSONS**

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI ARAŞTIRMA-
LARI DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF TURKISH
WORLD STUDIES
CİLT 4 / SAYI 2 / NİSAN
2021

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Г. Е. Абикенова, Қ.
Ахметжанов
әл-Фараби атындағы
ҚазҰу-нің
қауымдастырған
профессоры, т.ғ.к.
Әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ-нің 2 курс
магистранты

Gönderim Tarihi
Received
17.03.2021

Kabul Tarihi
Accepted
29.03.2021

Atıf
АБИКЕНОВА, Г. Е.,
АХМЕТЖАНОВ, Қ.
(2021). “Қазақстанда
Латын Әліпбиінің
Енгізілуі: Нәтижелері,
Тарихи Сабақтары”,
*Uluslararası Türk
Dünyası Araştırmaları
Dergisi*, (4/2), 87 - 98.

ARAŞTIRMA
MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Abstract

This article is based on the introduction of the Latin alphabet in Kazakhstan and its course and historical lessons. The need to expand the scope of the Kazakh language in the established country of Kazakhstan and the introduction of the Latin alphabet due to the optimal spelling in the process of global technological development was noted, as was the issue of its previous use in Kazakhstan. Analyzing the introduction of the Latin alphabet in the 20-30s of the twentieth century and the controversy surrounding it, its historical lessons, the struggle of the Kazakh intelligentsia for the Kazakh future, the congresses held in this regard and its results are described.

Key words: Latin alphabet, old-fashioned, innovative, arabic, latin.

Кіріспе

Әлемдік қауымдастықтың тең құқықты мүшесі болған жоғары экономикалық, ғылыми, мәдени және адами әлеуеті мол Қазақстанның ұлттық бет-бейнес мен болмысын сақтай отырып, оның әрі қарай дамуы ендігі тұста еліміздің жаһандану үрдісіне тереңдей және кеңінен енуін талап етуде. Аталған істе қазақ жазуын латын әрпіне көшірудің маңыздылығы зор және ол іс атқарылып отыр және Қазақстан латын графикасы негізіндегі әліпби арқылы әлемдік коммуникация кеңістігіне енуге күш салуда. Елімізде латын әліпбиіне көшірудің ғылыми негіздерін нақтылауда Елбасымыз Н. Ә. Назарбаевтың 2015 жылғы «Ұлт жоспары бес институционалдық реформасын жүзеге асырудың 100 қадамы» бағдарламасы, 2007 жылғы 27 ақпанда жарияланған «Жаңа әлемдегі Жаңа Қазақстан» атты Жолдауы мен 2006 жылдың қазанындағы Қазақстан халқы Ассамблеясының XII сессиясында Қазақстан халқының рухани дамуы және үш тұғырлы тіл саясаты туралы айтқан ой-пікірлері басшылыққа алынғаны белгілі (Назарбаев, 2017: 50).

Латын қарпіне көшіру бұғанға дейін коммунистік жүйеде Ұлттар көсемі болған В.И. Лениннің «Егер мен латын әліпбиін енгізсем, онда ол менің Шығыстағы екінші революциям» деген пікірінен кейінгі тұста, яғни ХХ ғасырдың 20-30-шы жылдарында қолға алынған болатын. Десек те ол шығыс елінің болашағы үшін емес,

орыстандыру саясатын бірден енгізу ісіне аз да болса саяси тұрғыдан дайындаудың кезекті жолы ғана болды. Алайда аз ғана сауатты халқы бар, рухани құндылықтар жүйесін толық негіздеп болмаған түркі халықтары, болса да қазақ елі үшін ол үлкен мәселе туғызды. Осы кезеңде Қазақстанда латын әліпбиінің енгізілуі мен оның тарихи сабақтары бүгінгі күннің таңбалану стихиясына айналғаны хақ.

1920 жылдың соңына қарай жаңа әліпбиге көшуге мәселеде бірқатар таластар, қайшылықтар орын алып жатты. Олардың барлығы да қазақ болашағы мен өткеніне қатысты тартысты ойлардан туындады. Тіпті олар «ескішілдер» мен «жаңашылдардың» талас алаңына айналды. Латын қарпін енгізуге байланысты «Еңбекші қазақ», «Жаршы», «Жаңа мектеп», «Қызыл Қазақстан» сынды түрлі басылым беттерінде түрлі ойлар мен пікірлер басылып жатты. Қазақ болашағы үшін Ахмет Байтұрсынұлы, Жүсіпбек Аймауытов, Елдес Омарұлы, Міржақып Дулатұлы, Нәзір Төрекұлұлы, Әбдірахман Байділдаұлы. Телжан Шонанұлы сынды зиялылар тобы латын тілін енгізу мен ондағы қиындықтар туралы түрлі пікір-таластар туғызды. Барін де болашақ қазақ әліпбиі мен оның болашағы толғандырып жатты. Мәселен, Ж. Аймауытұлы «Емле, әріп жайында», «Емлені өзгертуге жоба», «Тағы да емле туралы», А. Байтұрсынұлы «Қазақстан мен Қазағыстан туралы», «Емле туралы», М. Дулатұлы «Емле өзгерту жайында», Н. Зәлиұлы «Қазақша жазу туралы жаңа ережелер», Е. Омаров «Айнымалы дыбыстардың жазылу мәселелері», Т. Шонанов «Шет сөздердің емлесі жайында» сынды т.б. еңбектер жарық көрді (Досмұхамедов, 1924: 14-48).

Десек те қоғамның барлық салаларына қатаң бақылау орнатуға тырысқан Кеңестік билік большевиктер партиясының саяси доктринасы мен мүддесіне жауап бере алатын жаңа ортақ жазу үлгісін іздестірумен айналысты. КСРО-дағы бұл процестің қиындығына Кеңес мемлекетіне Ресей империясынан мұра ретінде қалған тілдік кеңістіктің әр алуандығы және әр түрлілігі тікелей әсер етті. Сондықтан, большевиктер қолданыстағы араб графикасын дінмен, сондай-ақ еңбекші халықты қанап келген патшалық

режиммен және Орта Азиядағы хандықтармен байланыстырып, одан қол үзу жолдарын іздестірді. Сондықтан да, кеңестік қайта құрулардың бастапқы кезеңінде халықтардың жазуларын бірыңғайландыру және жанарту мәселесінде әлемдік революцияның жеңісіне сенген партия басшылары интернационалды әліпби ретінде латын жазуын қолданысқа енгізуді жоспарлап, оған болашақтың жазуы немесе «революция әліпбиі» ретінде қарады. Осы себептен кеңес билігінің алғашқы жылдарында кириллицаны қолданған славян халықтарына латын жазуын енгізу мүмкіндіктері қарастырылды. Алғаш ұсыныс білдіргендердің қатарында РКФСР Ағарту халық комиссары А.В. Луначарский, танымал ғалымдар Н.Ф. Яковлев, Н.В. Юшманов және т.б. тілтанушылар болды. Олар латын жазуын бүкіл Ресей территориясын мекен еткен халықтар үшін жаппай енгізу қажеттігі туралы өз ұсыныстарын алға тартты (Первый Всесоюзный Тюркологический Съезд, 2011: 220-225).

Латындандыру ісін түркі халықтарынан бастау көзделіп, оның көшбасында Әзербайжан елі тұрды. Мұнда 1922 жылы С. Ағамалы-Оғлы басшылығымен латыншылардың арнайы комиссиясы құрылып, комиссия жұмысының нәтижесінде латын қарпінің негізіндегі әліпби құрастырылып шығарылды. Комиссия ұсынған әліпбиде әрбір дыбысқа жеке әріп сәйкес келіп, олардың баспа және қолмен жазылатын нұсқалары, атаулары және араб графикасына сай келуі көрсетілді. Түрлі тартыстар иен пікірлерден соң Әзербайжанда әліпбидің жаңа жобасы бекітіліп, 1922 жылдың 21 шілдесінде оны қолданысқа енгізумен айналысатын Жаңа түркі әліпбиінің комитетін құрды (Первый Всесоюзный Тюркологический Съезд, 2011). 1924 жылы С. Ағамалы-Оғлы бастаған Жаңа түрік әліпбиі комитетінің арнайы делегациясы Симферополь, Ташкент, Уфа, Орынбор және Қазан қалаларына сапар шегіп, көптеген зиялы қауым өкілдерімен тіл құрылысы мәселелері бойынша талқылаулар мен пікір алмасуларды (Феокистов, 1926: 56-95). КСРО-ның жекелеген республикалары мен облыстарында латындандыру үдерісі біртіндеп қарқын ала бастаған шақта, Қазақстанда

керісінше, XX ғасырдың 20-жылдардың басында жаңа түркі емлесіне көшуге қарсылық таныту, қазақ елінің бұғанға дейін әзер дегенде жинақталған рухани хатқа түскен мұраларын жоғалтып алмау туралы мәселелер көтерілді. Нәтижесінде түрлі аймақтарда жауапты мемлекеттік қызметтерде, түрлі ғылыми мекемелерде, ағарту және білім, мәдениет және өнер салаларында, мерзімді баспасөзде еңбек етіп жүрген қазақ қайраткерлерінің латындандыру мәселесіне қатысты көзқарастары бірыңғай болмады. Мәселен, А. Байтұрсынов, Х. Досмұхамедов сынды танымал қазақ ғалымдары бастаған «арабшылар» тобы ескі жазбада қалуды жақтап, оны жан-жақты жетілдіру және дамыту қажеттілігін қолдаған болса, ал Шығыс халықтарының Орталық баспасы басқармасының төрағасы, Шығыстану ғылыми ассоциациясының мүшесі Н. Төреқұлов, Қазақ АКСР Ағарту халық комиссариаты жанындағы академиялық орталықтың мүшесі, белгілі тілтанушы Т. Шонанов жетекшілігіндегі «латыншылар» тобы оқу-ағарту саласы үшін күрделі әрі қолайсыз, ескірген, қолдану аясы тар, баспа ісі үшін шығынды араб жазуының орнына заманауи латын қарпін енгізуді жақтады. Латын жазуына көшу жөнінде екі топ арасындағы қызу пікірталас алдымен ұлттық баспасөз беттерінде, әсіресе «Еңбекші қазақ» газетінің беттерінде орын алып, артынан бірнеше арнайы басқосулар мен жиындарда жалғасты.

Алайда араб жазуын латындандыру мәселесі бойынша қазақ қайраткерлері арасында орын алып отырған қайшылықты көзқарастарды жойып, ортақ ұстаным мен пікірді қалыптастыру мақсатында Қазақ АКСР-нің Ағарту халық комиссариаты 1924 жылы 12-17 маусымда Орынбор қаласында Қазақ білімпаздарының I съезін ұйымдастырды. Бұл съезге Ә. Бөкейханов, М. Дулатов, А. Байтұрсынов, Х. Досмұхамедов, М. Жолдыбаев, Н. Төреқұлов, А. Кенжин, Е. Омаров, Н. Залиев, М. Саматов, М. Мұрзин сынды қазақтың белді ғалымдары мен қайраткерлері қатысты. Сондай-ақ съезд жұмысына Қырғызстаннан арнайы шақырылған танымал ағартушы И. Арабаев та белсене араласты. Съезде арабшылар мен латыншылар арасындағы пікірталас пен тартыс өз жалғасын тауып, өткір сипатта

өрбіді. Әр топтың өкілдері өз ойларын ортаға салды. Мәселен, Ахмет айтұрсынов бастаған «арабшылар» съезде «қазақ әліпбиін латындандыру идеясынан біржолата бас тарту қажет» деген пікір білдірген болса, Н. Төреқұлов латын қарпінің басымдықтарын негіздеуге күш салып, жаңа емлеге өтуді сатылап, жүйелі түрде жүргізу қажеттілігіне назар аударды. Съездің қорытындысында қазақ тілі мен әдебиетінің ғылыми жүйесі, әсіресе әліпби, орфография, терминология, оқыту әдістемесі, ономастика т.б. салалар бойынша маңызды қаулылар қабылданды (Шонанов, 1926: 37-49). Съезд делегаттары латын графикасына көшу мәселесі және қазақ тілінің болашақтағы жазу үлгісі бойынша ортақ шешімге келе алмады. Қайта керісінше, съезд Қазақстан жағдайында тілдік реформаларды жүргізуден гөрі араб графикасының негізінде А. Байтұрсынов құрастырылған әліпбиді – «төте жазуды» қолдануды жалғастыру, оны одан әрі жетілдіру қажет деп тапты. Дегенмен, латындандыру мәселесі бұрынғысынша күн тәртібінде тұрды. Съезд қарарларының бірінде республиканың Ағарту халық комиссариатының Академиялық орталығына латын графикасына көшу мүмкіндігін тиянақты және жан-жақты зерттеу қажеттігі туралы ұсыныс айтылды (Даудов, 2011: 8). Осылайша, Орынборда өткен съезд жазба реформасына қатысты пікірталасты тоқтата алмай, I Түркітану съезіне дейін өрбіді. Орынбордағы Қазақ білімпаздарының I съезінде тиісті қолдау таппаған латыншылар латын жазуы артықшылықтарының жаңа дәлелдемелерін іздестіруге, жазба реформасын жүргізудің және Өзербайжанның тәжірибесін ұтымды пайдаланудың қажеттігін негіздеуге күш салды. Қазақ латыншыларының өкілі Н. Төреқұлов осы бағытта зерттеу жұмыстарын жүргізіп, қазақ тіліне бейімделген латын әліпбиінің нұсқасын, сондай-ақ КСРО-да латын қарпіне өту мәселесінің тарихына қатысты шолуын 1924 жылы Мәскеуде жарық көрген «Жаңа әліпби неге керек» атты еңбегінде ұсынды.

Бұл кітапша «латыншылар» мен «арабшылар» арасындағы пікірталастың жаңа толқының туындатты. 1924 жылы Түркістан республикасының Ағарту халық

комиссариатында қызмет еткен Х. Досмұхамедов «Ақ жол» газетінде «Қазақ тіліне латын харфін алу мәселесі» атты мақаласын жариялады. Х. Досмұхамедов латын графикасына көшуге қарсы пікірде болғанымен, өз бетімен құрастырып шыққан латын әліпбиінің нұсқасын көпшіліктің назарына ұсынып, латын әріптері жүйесінің негізінде «әр дыбысқа жеке әріп» ұстанымын қатаң сақтау қиынға соғатыны туралы қорытындыға келді. Кеңес тұсында қазақ тілін латын графикасына көшіруге қарсылық танытқан қазақ қайраткерлеріне сол кезде үстем етіп отырған идеологияның салдарынан түрліше күйе жағу үрдісі орын алғаны белгілі. Оның өз себептері де болғаны түсінікті. Өйткені, Қазақстанда латыншыларға идеялық қарсылас атанған арабшылардың басым бөлігі – А. Байтұрсынов, М. Дулатов, Е. Омаров, Х. Досмұхамедов сынды Алаш қозғалысының белді өкілдері немесе олармен түрліше байланыста болған қайраткерлер еді. Тіл мәселесі бойынша баспасөз беттерінде де, түрлі алқалы жиындарда да орын алған пікірталастар мен тартыстарда латыншылар жаңа емлеге көшуге наразылық танытқан кертартпа іс-қимылдарды кеңес мемлекетінің мәдени құрылыс бағытында жүргізіп отырған саясатына қарсылық ретінде көрсеткісі келді. Латыншылар Қазақстанның ішінде сан жағынан аз болғанын және латын әліпбиін енгізуді қолдаған қайраткерлердің басым бөлігі Орталықта (Мәскеуде) қызмет атқарғандықтары туралы айта кеткен де орынды. Қазақ қайраткерлерінің жекелеген тобының тіл құрылысы, соның ішінде қазақ әліпбиіне негіз болатын жазба үлгісін таңдау мәселесінде өзіндік қарсылық пен қолдауға байланысты пікірлердің бар болуы оңды еді.

«Латыншылар» мен «арабшылардың» тартысы қарқынды түрде жүріп жатқан шақта, КСРО басшылары Орта Азияда ұлттық-мемлекеттік межелеуді іс жүзіне асырды. Оның қорытындысы бойынша, Қазақ АКСР-не бұған дейін Түркістан АКСР-нің құрамында болған екі қазақ облысы – Сырдария мен Жетісу қосылып, ол өз территориясы мен халқы саны жағынан РКФСР-дың құрамына кірген түркітілдес автономиялы республикалардың ішінен ең ірісіне айналды. Сондықтан

да, латын қарпіне көшу кезінде Өзербайжанның тіл құрылысындағы тәжірибесін үлгі ретінде пайдаланумен қатар, көптеген элеуметтік-экономикалық және этномәдени факторларды ескеру шарт еді. Демек, латындандыруға қатысты туындаған қаржылық, ұйымдастырушылық, мәдени, кадрлық, әдіснамалық және басқа да қауіптердің көбісі негізсіз емес болатын. Оның үстіне, өз жазулары мен әліпбиі, дамыған әдеби тілдері жоқ КСРО-ның «кіші халықтары» және этностарымен салыстырғанда қазақтар араб әріптерінің негізінде түзілген, қолданысқа енген А. Байтұрсыновтың әліпбиін бірнеше жыл бойы ағарту және білім, баспа және баспасөз, оқулықтар жазу және оларды жарыққа шығару салаларында жан-жақты әрі табысты түрде пайдаланып келді. Осы себептен «латыншылар» Қазақстандағы «арабшылардың» қарсылығын басуда түркітанушылар съезіне үміт артқаны белгілі еді. 1926 жылы 26 ақпанда Бакуде ашылған I Жалпыодақтық түркітану съезіне Солтүстік Кавказдың, Сібірдің, Якутияның, Татарстанның, Қазақстан мен Орталық Азияның ғылыми және қоғамдық ұйымдарының атынан 111 өкіл, сондай-ақ арнайы шақырту бойынша Ираннан, Түркиядан, Германиядан, Австриядан, Венгриядан, КСРО және Украина ғылым академияларынан, Шығыстану ғылыми ассоциациясынан келген 20 ғалым қатынасты. Съездің жұмысына тіл мамандарымен қатар, партия және кеңес органдарының, өнер, әдебиет, ағарту ісі мен білім беру саласының қызметкерлері белсене араласты. Бұл съезге Қазақстаннан Е. Омаров, Б. Сүлеев, Ә. Байсейітов қатысқан болса, ал Татарстанның шақыруымен келген А. Байтұрсынов съезд төралқалығына сайланды. Сонымен қатар, съезге Шығыстану ассоциациясының төралқа мүшесі Н. Төрөқұлов Орталықтың өкілі ретінде қатысты. Бағдарламаға сәйкес делегаттар 17 мәжіліс барысында КСРО-дағы түркітану мен тіл құрылысының әр түрлі мәселелеріне арналған 38 баяндаманы талқыға салды (Абикинова, 2016: 59-59). Съездің күн тәртібінде тұрған өзекті мәселелердің бастысы – түркі тілдес халықтардың жазуларын латын графикасына көшіру мүмкіндігін қарастыру еді. Бұл мәселе төңірегінде делегаттар арасында

қызу пікірталастар орын алды. Съезде қазақ және татар делегаттары бірлесе отырып, түркітілдес халықтарға латын қарпіне көшудің және ортақ әліпбидің енгізудің қажеті жоқ деген ұстанымда болды. Съезде қазақ «латыншылары» мен «арабшылары», ең алдымен Н. Төреқұлов пен А. Байтұрсынов арасындағы талас-тартыс өз жалғасын тапты. 1926 жылы 3 наурызда сөз сөйлеген Н. Төреқұлов қазақ және татар делегаттарының араб жазуын реформалауға (ислахшылар), бір-бірінен ерекшеленетін әліпбиді енгізуге күш салғаннан гөрі, КСРО-ның түркі тілдес халықтарын біріктіретін ортақ латын қарпін құрастыруға ат салысуға шақырды. Өйткені, «ескі жазба тарихта қалып, оның тарапынан сынға ұшырады» (Гатагова, Кошелева, Роговая, 2005: 75). Келесі күні өткен мәжілісте Н. Төреқұловтың қарсыласы болған А. Байтұрсынов: «Біз әліпбиді өзгерту туралы мәселені ол жоқ болған жағдайда немесе сәтсіз жасалынған кезде ғана қоя аламыз. Алайда, әліпби бізде бар, сондықтан бізге басқа әліпбиге көшу қажет емес. Егер біздің әліпби нашар болған жағдайда, бұл өз алдына жеке мәселе, алайда, екі әліпбиді салыстыра отырып ешкім нақ осы латын әліпбиі ерекше бір артықшылықтарға ие екендігін дәлелдеп бермеді... Бүгінде біз, қазақтар, озық жазу емлесіне ие болып отырмыз» (Байтұрсынұлы, 2006: 55-62). Оның пікірінше, латын қарпіндегі қазақ тілінің жетік әліпбиін құрастырып шығу көп күш пен уақыт талап ететіндігіне назар аударды, мұндай әліпби құрастырылған кезде қазақ тілінің фонетикалық жазу емлесі қаншалықты дұрыс көрініс табатындығына күмән білдірді. Съезден кейін Н. Төреқұлов «Советская степь» газетінде жарияланған мақаласында А. Байтұрсынұлы бастаған арабшылдардың пікірін сынға алады (Байтұрсынұлы, 2006: 28-29). Съезге қатысушылардың басым бөлігі КСРО-ның түркітілдес халықтары үшін ортақ жаңа әліпбиді және жазуы жоқ халықтар үшін латын жазбасын енгізу идеясына қолдау көрсетті. Съезде баяндама жасаған көптеген ғалымдар мен қызметкерлер бұл көшу кезінде қиындықтар болатындығын атап өткенімен, олар араб графикасынан гөрі латын әліпбиіне басымдық беретінін айтты. Қазақ және Татар республикасы өкілдерінің қарсылығына қарамастан, съезге

қатынасқан 131 делегаттың ішінен 101-і жаңа емлені қабылдау қажет деп дауыс берді. Дегенмен, съезд қабылдаған қарарда «жекелеген түркі-татар республикалары мен облыстарында жаңа емлені енгізу және бұл шараны жүзеге асыру жолдары әрбір халықтың және республиканың өз ісі» деп танылатындығы жайлы айтылды.

Бұл органды съезден кейін құру жоспарланғанымен Әзербайжан қайраткерлерінің шұғыл түрде істі өз қолына алуына байланысты Әзербайжанның жаңа әліпби комитетіне ұлттық республикалардың бірқатар өкілдері кіргізіліп, ол болашақта Бүкілодақтық жаңа түрік әліпбиінің Орталық Комитетінің өзегін құрады. Осылайша, Н. Төрөқұлов бастаған қазақ латыншыларының үміті ақталып, I Түркітанушылар съезді КСРО-дағы латындандыру үдерісіне жаңа қарқын берді. Бакуде съезд аяқталғаннан кейін Қазақстанда латын қарпіне өту мәселесін баспасөзде талқылау қайта жанданды. Бұл талқылауға қазақ қайраткерлерімен қоса орыс тілді қызметкерлер де тартыла бастады. Орталық баспасөзде тіл және латын әліпбиі мәселесі жөнінде Н. Феоктистовтың, П. Михеевтің және тағы басқалардың мақалалары жарық көрді (Стенографический отчет первого пленума Всесоюзного Центрального Комитета нового тюркского алфавита, заседавшего в Баку, 119-129). Латындандыру мәселесінде кенже қалып қойған Қазақстанда 1926 жылы «Қазақ латын әліпбиінің қоғамы» құрылып, оның басшылығына Т. Шонанов тағайындалды. Соған қарамастан латын қарпіне өту ісінде айтарлықтай ілгерілеу байқалмады. А. Байтұрсынов, М. Дулатов, Е. Омаров жетекшілігендегі «арабшылар» тобы бұрынғысынша араб графикасының негізіндегі қазақ әліпбиін қорғап, баспасөз беттерінде латын қарпіне өтудің қажетсіздігін дәлелдеуді жалғастырды. Бұл уақытта Орталықта жауапты қызметтерде болған қазақ қайраткерлері латын графикасының негізіндегі жаңа түркі әліпбиіне көшу ісіне бел шеше араласады. Олардың қатарында Н. Төрөқұловпен қатар, РКФСР БОАК Төралқасы хатшысының орынбасары, Ұлттар бөлімінің меңгерушісі С. Асфендиаров, РКФСР Халық Комиссарлар Кеңесі төрағасының орынбасары Т. Рысқұлов, кейіннен

РКФСР БОАК Төралқасының мүшесі Ә. Досов кірді. 1926 жылы 12-24 сәуір аралығында III шақырылған КСРО Орталық Атқару Комитетінің II сессиясына қатынасу үшін келген ұлт аймақтарының өкілдерімен ұлт және тіл мәселесі бойынша С. Ағамалы-оғлы және КСРО ОАК Ұлттар Кеңесінің хатшысы С. Асфендиаров арнайы кеңес өткізді. Бұл кеңесте түркі халықтарының жаңа емлеге көшіруге жауапты болатын орталық органды құру қажеттілігі мойындалып, тиісті шешім шығару үшін қосымша арнайы жиын ұйымдастыру көзделді. Бұл бағыттағы жұмыстардың қорытындысы ретінде Жаңа түркі әліпбиінің Бүкілодақтық комитетін (ЖТӘ БК) құру мәселесі 1926 жылы қазан-қараша айларында БКП (б) XV конференциясында талқыға салынады.

Білал Малдыбайұлы араб жазуында нүктелердің болуын кемшілік ретінде көрсете келіп, жаңа графикаға үйретуде мынадай жол ұсынады: «Латын әліпбиімен ірі жазуға дағдыландырып, артынан ұсақ жазуға көшсек, екі жазудың түрі бірдей бо- лып кетеді». Яғни сауаттанушылар алдымен латын әріптерін өте ірі етіп жазып, біраз үйренген соң ұсақ етіп жазуға дағдылану керектігін айтады (Жургенев, 1935: 123).

Қорытынды

1927 жылы «Әліппе айтысы» (Әліппе туралы пікір-талас) кітабында жарияланған араб графикасына негізделген әліпбидің маңызы туралы баяндамада Байтұрсынов араб графикасының өміршеңдігін дәлелдеуді жалғастырды. Ол араб немесе латын графикасының әліпби құру, емле қағидаттарын әзірлеу, жариялау үшін қол жетімділігі немесе қабылданбауы, ең аз дегенде, графиканың өздеріне байланысты екенін жазды. Десек те, қазақ зиялыларының қай-қайсысы болмасын қазақ тілінің болашағын ойлап, осы жолда бірігіп жұмыс жасауға тырысты. Алайда, бұл да уақытша кеңестік саясаттың бір түйінді жұмысы ретінде ғана көрініс беріп, XX ғасырдың 40-шы жылдарына қарай кирилицаға өтіп, барлық қазақ тілінің, жалпы түркі тілдерінің ортақ мүддесіне балта шабылған еді.

Бүгінде еліміз индустриалды-инновациялық қоғам құра отырып, болашаққа нық қадам басып «Рухани жаңғыру» «Мәңгілік ел» идеяларын негіздей отырып, қазақ жастарын отансүйгіштікке, білімділікке шақырған тұста, қазақ тілінің болашағы таразыға түскен тұста латын әліпбиіне көшу өте орынды және ол өміршең болмақ.

ӘДЕБИЕТТЕР

- АБИКЕНОВА, Г. Е. (2016). *XX ғасырдың 20-30 жылдарындағы Қазақстанда тарих ғылымының қалыптасуы және дамуы*, Алматы: Қазақ университеті.
- БАЙТҰРСЫНҰЛЫ, А. (2006). *Түзетілген әріп (Көптомдық шығармалар жинағы)*, Алматы: Алаш баспасы.
- ГАТАГОВА, Л. С., Кошелева, Л. П., Роговая, Л. А. (2005). *1918-1933 ЦК РКП (б) – ВКП (б) и национальный вопрос*, Москва: РОССПЭН (Книга 1).
- ДАУДОВ, А. Х., Мамышева, Е. П. (2011). "Из истории латинизации национальных алфавитов СССР", *Вестник СПбГУ*, 2, s. 8.
- ДОСМҰХАМЕДОВ, Х. (1924). "Қазақ тіліне латын харфін алу мәселесі", *Ақ жол*, 4, s. 35.
- ЖУРГЕНЕВ, Т. К. (1935). "Вопросы терминологии казахского языка", *Большевик Казахстана*, 6, s. 44-51.
- НАЗАРБАЕВ, Н. А. (2017). "Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру газеті", *Егемен Қазақстан*, (12 апреля), s. 1-2.
- Первый Всесоюзный Тюркологический Съезд, (2011). Баку: Нагыл Еви.
- Первый Всесоюзный Тюркологический Съезд, (2011). Баку: Нагыл Еви.
- Стенографический отчет первого пленума Всесоюзного Центрального Комитета нового тюркского алфавита, заседавшего в Баку, (1927). Москва: Всесоюзного Центрального Комитета нового тюркского алфавита.
- ФЕОКТИСТОВ, Н. О., Михеев, П. (1926). *Перемене транскрипции (о порядке постановки вопроса)*, Советская степь.
- ШОНАНОВ, Т. (1926). *К вопросу о переходе на латинский алфавит (История вопроса. Почему добиваемся перехода на латинский алфавит. Подводные камни. Перспектива будущего)*, Советская степь.